

KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA AVTOMATIK TARJIMA BO'YICHA OLIB BORILGAN IZLANISHLAR

Sodatova Muxlisa Qudratillo qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Gulhayo Abdualimova

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953128>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Kompyuter lingvistikasi sohasining hozirgi kundagi o'rni va qanday rivojlanib borayotgani haqida qisqacha to'xtalib o'tilish bilan birgalikda, Kompyuter lingvistikasida Avtomatik tarjima bo'yicha chet el tadqiqotchilari va o'zbek olimlarining olib borgan tadqiqotlari hamda izlanishlari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimasi, avtomatik tarjima, tahrirlash, kompyuter texnologiyalari, lingvistik ta'minoti.

RESEARCH ON AUTOMATIC TRANSLATION IN COMPUTER LINGUISTICS

Abstract. In this article, together with a brief overview of the place of Computational Linguistics today and how it is developing, there is talk about the research and research conducted by foreign researchers and Uzbek scientists on Automatic Translation in Computer Linguistics.

Key words: Computational linguistics, machine translation, automatic translation, editing, computer technologies, linguistic support.

ИССЛЕДОВАНИЯ АВТОМАТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье, наряду с кратким обзором места компьютерной лингвистики сегодня и того, как она развивается, идет речь об исследованиях и изысканиях, проводимых зарубежными исследователями и узбекскими учеными по Автоматическому переводу в компьютерной лингвистике.

Ключевые слова: Компьютерная лингвистика, машинный перевод, автоматический перевод, редактирование, компьютерные технологии, лингвистическое обеспечение.

KIRISH.

Jahonda integratsiya va globallashuv kechayotgan hozirgi davrda o'zbek tilini xalqaro miqyosdagi mavqeini oshirish hayotiy zarurat sanaladi. Hozirgi kunimizni Kompyuter texnologiyalari va internetsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, shuning uchun ham Kompyuter texnologiyalari jamiyatimizning deyarli barcha sohalariga kirib bordi va faoliyatning ajralmas bir bo'lagi sifatida yuritilyabdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Biz bilamizki, "Kompyuter lingvistikasi" fanining maqsadi tabiiy tillarning matematik modellarini qurish, lingvistik muammolarni hal qiluvchi kompyuter dasturlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. "Kompyuter lingvistikasi" fani oldida turgan asosiy masalalar esa umumiy tilshunoslikning formal va aksiomatik modellarni qurish va konkret tillarning matematik modellarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bu modellar asosida matnlarni tahrirlash, kompyuter tarjimasi ya'ni avtomatik tarjima, kompyuter lug'atlari hamda bilimlarni baholash bo'yicha kompyuter dasturlarini yaratish mumkin bo'ladi.

Mashina tarjimasi - bir tabiiy tildan ikkinchi tilga matnni raqamli hisoblash mashinalari va kompyuterlar yordamida tarjima qilish. Mashina tarjimasi jarayoni matnni tarjima qilish uchun uni tahlil etish, ya'ni morfologik, sintaktik nuqtai nazaridan o'rganib chiqishni taqozo qiladi.

ASOSIY QISM:

Mashina tarjimasi tizimini yaratish ilmiy tadqiqotlar mahsuli hisoblanadi. Mashina tarjimasi g'oyasini birinchi bo'lib fransuz ixtirochisi J. Arsruni va undan mustaqil ravishda rus ixtirochisi P. P. Smirnov-Troyanskiylar 1933-yilda ilgari surishgan. Lekin u, asosan, XX asrning 40— 50-yillarida rivojlangan. Vikipediya ma'lumotlariga ko'ra, Mashina tarjimasida asosiy kiruvchi tillar — ingliz, fransuz, rus tillari; chiquvchi tillar — o'zbek, nemis, yapon, chex va boshqa tillar kabi qaraladi. Jahonda mashina tarjimasi bo'yicha ko'pgina olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar qilingan. Jumladan, Rossiya olimlari qatorida - N.D. Andreyev, I.A. Melchuk, I.I. Revzin, V.Yu. Rozensveyg, Yu.N. Marchuk, R.G. Piotrovskiy, A.A. Xoroshilov va yana bir qator olimlarni, AQSH olimlari qatorida- A.But, R.Richans, J.Xatchins, J.Allen, P.Braun, Hindiston olimlari qatorida- R.Sinha, A.Jain, Germaniya olimlari qatorida- B.Bleyzer, U.Shvol, A.Storrer, Estoniya- A.Vaxer, Fransiya-J.Astrouni, Yaponiya-M.Nagao va boshqa bir qator olimlarni misol sifatida keltirib o'tishimiz joiz. Nafaqat chet el olimlari, balki o'zbek tili materiallari bo'yicha lingvostatik tadqiqot olib borgan N.Yoqutova, M.Ayimbetov, S.Rizayev va S.Muhammedivlarning ham ilmiy ishlari diqqatga sazovordir.¹

Mashinaning tarjimasi qila olish imkoniyati haqidagi g'oyani ilk bor Ch.Bebbij 1836-1848-yillarda raqamli analitik mashinalar bo'yicha olib borgan loyihasida qayd etgan edi. Bizga ma'lumki, XX asrning 30-yillarida "tarjimon mashinalar" amalda qo'llanila boshlangan, lekin Estoniyada mexanik tarjimani ro'yobga chiqarishda A.Vaxerning nazariy qarashlari "Vaba Maa" nomli ro'znomada e'lon qilingan.

Fransiyada J.Astrouni tomonidan avtomatik bilingval lug'atlardan foydalanish taklif etilib, u "Mexanik miya" deb nomlangan mashina tarjimasi ishlanmasi uchun patentga ega bo'ldi.

U.Uiverning g'oyalariga qaraydigan bo'lsak, uning g'oyalarida interingval konsepsiya mavjud bo'lib, unda ikki bosqichni amalga oshirish ko'zda tutilgan: birinchi bosqichda asosiy matn vositachi tilga o'giriladi, ikkinchi bosqichda uning natijasi keyingi tilga tarjima qilinadi.

Mashina tarjimasi bo'yicha ilk ilmiy-amaliy konferensiya 1952-yilda Massachutes texnika universitetida o'tkazilib, New Yorkdagi Jorjtaun universiteti bilan hamkorlikda birinchi rus tilidan ingliz tiliga tarjima qilishga mo'ljallangan dastur yaratildi.

Turkiy tillar bo'yicha dastlabki mashina tarjimasi Dorster boshchiligidagi 1961-yilda amalga oshirilgan. Ingliz-turk tili mashina tarjimasi tizimida 700 ta so'z shakldan iborat bo'lib, lug'at turk tili hamda ingliz tilidagi ekvivalentliklarining asos va suffikslari ro'yxatidan iborat bo'lgan.

N.Abdurahmonovanning "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" nomli monografiyasiga tayanadigan bo'lsak², Yu.N. Marchuk: "Mashina tarjimasiga tavsiflangan tarjima modellarini tushuntiruvchi kuch hamda til mohiyatini darhol tekshirish imkoniyatini ko'rsatuvchi hamda taklif etilgan ijobiy mulohazalarning samaradorligini oshiruvchi vosita"- deb qaraydi. Boshqa ko'pgina olimlar esa, mashina tarjimasi deklarativ bilimlardan iborat, ya'ni lingvist til va faktlarni tavsifini

¹ Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018, 5-bet

² Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018, 8-bet

bazaga kiritganidan so'ng matematik va dasturchi tomonidan tarjima algoritmi tuziladi, degan fikrga to'xtalganliklarini guvohi bo'lishimiz mumkin.

XULOSA

Maqolada, asosan, Nilufar Abdurahmonovanning «Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti» nomli monografiyasiga tayanib fikrlar yuritilgan, bu kitobdan asosiy qo'llanma sifatida foydalanilgan. Bu kitobdan tashqari ham bir qancha kitoblardagi fikrlar va internet ma'lumotlaridan qo'llanilgan. Men U.Uiverning g'oyasiga ijobiy yondashuv bilan qarashni ma'qullagan bo'lardim, chunki uning g'oyalarida interingval konsepsiya mavjud bo'lib, unda ikki bosqichni amalga oshirish ko'zda tutilgan degan fikrlarni yuqorida ham keltirib o'tdim. Bu fikrga ijobiy yondashuv bilan qarashimning sababi shundaki, bir matnni o'zimiz uchun kerakli bo'lgan boshqa bir tilga tarjima qilayotganimizda google tarjimoni yoki telegram botlaridan foydalangan holda tarjimani amalga oshiramiz va bunda bir tildagi aynan bir so'zning tarjimasi yokida muqobil varianti boshqa tilda topilmasligi mumkin. Natijada matnimizda g'alizlik yuzaga keladi. Aksincha Uiverning g'oyalariga tayanib ish ko'radigan bo'lsak, ya'ni o'zimizga kerakli bo'lgan tilga tarjimani amalga oshirganimizdan so'ng, yana qayta o'z tiliga tarjima qilib ko'rsak, shundagina matnimizni ma'no-mazmuni ham shakli ham o'ziga xoslikka ega bo'ladi.

REFERENCES

1. Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018.
2. Manzura Abjalova. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik moduli. „Nodirabegim" nashriyoti Toshkent-2020.
3. Zulxumor Xolmanova. Kompyuter lingvistikasi. „Toshkent-2019".
4. Nilufar Abdurahmonova. „Kompyuter lingvistikasi,, „Nodirabegim” nashriyoti.
5. Toshimov.R. „Matnlarni lingvistik tahrirlashning psixologik asoslari" Toshkent-2011.